

ІСТОРІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

УДК 330.101

В. К. ЛЕБЕДЄВА,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри політичної економії,
Національна металургійна академія України

АДАМ СМІТ: НАУКА ТА ЖИТТЯ

У статті розглядаються основні положення політичної економії Адама Сміта у зв'язку з основними віхами його життя, що дозволяє скласти поєднане уявлення про нього як вченого і людину. Характеризується період його праці у Глазгівському університеті на посаді завідувача кафедри моральної філософії. Описується період перебування Сміта у Франції і знайомство з фізіократами. Докладно викладається про його роботу над головною книгою – «Дослідження про природу і причини багатства народів». Визначаються основні положення твору щодо розділення праці, теорії вартості і капіталу.

Ключові слова: Адам Сміт, «Дослідження про природу і причини багатства народів», фізіократи, розділення праці, теорія вартості, капітал.

Постановка проблеми. У березні 2016 року виповнилося 240 років з виходу у світ головної праці засновника класичної політекономії Адама Сміта – «Дослідження про природу і причини багатства народів». Важко переоцінити її значення для подальшого розвитку політичної економії. Без перебільшення, це був перший в історії твір, що містив глибинний аналіз економічних засад суспільства. З одного боку, Адам Сміт був «завершуючим» економістом мануфактурного періоду розвитку капіталізму, з іншого боку, його наукова діяльність являє собою частину великої культурної спадщини для усіх майбутніх поколінь. Він почасти створив, почасти закріпив та упорядкував саму термінологічну систему економічної науки та її методологію. Актуалізація невичерпного потенціалу головної праці Адама Сміта в контексті сучасних економічних реалій і застосування його до вирішення завдань сьогодення є проблемою, розуміння якої лежить на перехресті науки та життя геніального «шотландського мудреця».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ім'я та наукова спадщина Адама Сміта зайняли почесне місце в історії світової економічної думки. Дослідженню та аналізу його теоретико-економічної системи присвячені роботи багатьох економістів та істориків, що знайшло узагальнення в особливому напрямку історії економічної думки, який отримав назву «смітознавство». Вагомий внесок в нього внесли такі вчені, як А. Анікін, В. Афанасьєв, У. Беджгот, Ж. Бланкі, О. Грей, Е. Лезер, П. Ляшенко, А. Реуель, В. Яковенко та інші [4, 5, 8]. Результати їх досліджень узагальнено в багатьох підручниках та навчальних посібниках з історії економічної думки, які не можна собі уявити без імені і теорії Адама Сміта. Разом з тим, протягом останніх років фахівці рідко зверталися до наукового переосмислення провідної його роботи «Дослідження про природу і причини багатства народів» в контексті сучасних економічних проблем. Кризові явища в економічній теорії та дійсності вимагають пошуку концептуальних джерел нової політичної економії, в тому числі в її живильних витоках, одним з яких є геніальна робота Адама Сміта.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз політичної економії Адама Сміта у зв'язку з основними віхами його життя, який би дозволив скласти поєднане уявлення про нього як вченого і людину.

Виклад основного матеріалу. Англійський економіст і публіцист Уолтер Беджгот писав ще у 1876 році: «Про політичну економію Адама Сміта було сказано майже безкінечно багато, а про самого Адама Сміта – дуже мало. А між тим, справа не тільки в тому, що він був одним із самих своєрідних людей, але й в тому, що його книги навряд чи можна зрозуміти, якщо не мати уявлення про Сміта, як людину» [3, с. 79]. Сміт дивно відчував романтику буденних господарських явищ. Тим, що політична економія у часи Байрона та Пушкіна здавалася такою цікавою, вона зобов'язана Сміту.

Адам Сміт народився у 1723 році у шотландському містечку Керколді поблизу Единбурга. За звичаями того часу, у 14 років він поступив до Глазгівського університету. Після обов'язкового класу логіки він перейшов до класу моральної філософії. Успішно закінчивши університет у 1740 році, він отримав стипендію на подальше навчання у Оксфордському університеті, де провів шість років. У 1746 році він повернувся до Керколді, де прожив два роки. Спочатку він читав цикл публічних лекцій з англійської літератури, але в подальшому тематика його лекцій змінилася. Їх основним змістом стало природне право, яке у XVIII столітті включало в себе не тільки юриспруденцію, але й політичні вчення, соціологію та економіку.

У 1751 році Сміт переїхав до Глазго, щоб зайняти там місце професора в університеті. Спочатку він очолював кафедру логіки, а потім – кафедру

моральної філософії, тобто суспільних наук. У Глазго Сміт прожив 13 років і вважав цей період найщасливішим в його житті. У 1759 році Сміт опублікував свою першу велику наукову працю – «Теорія моральних почуттів». Ця книга являла собою важливий етап становлення філософських та економічних ідей Сміта. Видне місце в його етиці зайняла антифеодальна ідея рівності. Він вважав, що кожна людина від природи рівна іншій, тому принципи моралі мають застосовуватися однаково до всіх. Однак, він ще далекий був до розуміння, що етика визначається у своїй основі соціально-економічним устроєм даного суспільства. Відкинувши «природжене моральне почуття», він поставив на його місце «принцип симпатії». Сміт намагався пояснити всі почуття та вчинки людини її здатністю ставити себе на місце інших людей і відчувати за них.

Разом з тим, уже в процесі праці над цією книгою його наукові інтереси зрушилися у бік політичної економії. До цього його спонукали не тільки внутрішні схильності, але й запити часу. В торговельно-промисловому Глазго економічні проблеми владно вторгалися у життя. У місті існував своєрідний клуб політичної економії, де обговорювали торгівлю та мито, заробітну плату та умови оренди землі. Сміт став одним із визначних членів цього клубу. Знайомство та дружба з Юмом також посилили інтерес Сміта до політичної економії.

У 1765-1766 роках Сміт в Парижі, де буває в «антресольному клубі» доктора Кене і знайомиться з Тюрго, д'Аламбером, Вольтером. Сміт попадає до Франції своєчасно: він уже був достатньо досвідченим вченим, щоб не підпасти некритично під вплив фізіократів. Разом з тим, Сміт був здатним сприйняти усе корисне з учення Кене і Тюрго. В меркантилістах він вбачав ідейних противників, а в фізіократах – союзників, які йдуть до тієї ж мети іншим шляхом.

Важливе значення для Сміта мало також знайомство з Гельвецієм, який вважав, що кожній людині має бути надано право переслідувати свою вигоду, і від цього виграє усе суспільство. Сміт розвинув ці ідеї і застосував їх до політичної економії.

Весною 1767 року Сміт повернувся до Керколді і прожив там шість років, які присвятив роботі над книгою. У 1773 році він їде до Лондону, вважаючи, що має готовий рукопис, але потрібно буде ще три роки, щоб завершити роботу над книгою, яка була справою усього його життя.

«Дослідження про природу і причини багатства народів» вийшло у світ в Лондоні у березні 1776 року. Видавцем був Уільям Страхен, ліберальний член парламенту і друг Бенджаміна Франкліна. На титульному листі першого видання, що продавалося у книжній лавці Кеделла, було написано:

«Дослідження про природу і причини багатства народів, твір Адама Сміта, доктора прав, члена Королівського товариства, раніше професора моральної філософії в університеті Глазго» [1, с. 219]. Це були два великих томи, які коштували 1 фунт 16 шилінгів. Сміт отримав 300 фунтів гонорару готівкою і на 200 фунтів придбав екземпляри книги для подарунків. Друге видання книги вийшло на початку 1778 року, третє – у 1784 році і до 1790 року вийшло ще два видання. За Смітом закріпилося ім'я класика.

Прижиттєві видання Сміта були в бібліотеках багатьох знаменитих людей, у тому числі, Роберта Бернса. Найбільший вплив книга Сміта мала у Франції. Аббат Морелле, отримавши подарунковий екземпляр, уже восени 1776 року почав працювати над перекладом, але його випередив абат Блаве. Однак першою мовою, на яку була перекладена книга Сміта, була німецька. До кінця століття вийшло декілька німецьких видань, італійський, іспанський та датський переклад. Було б помилковим уявляти, що книга усюди зустріла тріумфальний прийом. В Іспанії вона на початку була заборонена інквізицією. У Німеччині проти неї виступили університетські професори, які відстоювали систему меркантилізму.

У 1801 році російський посол у Лондоні граф Семен Романович Воронцов, доповідаючи імператору Олександру I про стан справ, згадує Сміта, називаючи його самим класичним із авторів, які писали про торгівлю, промисловість та державні фінанси. Іншим пропагандистом ідей Сміта був адмірал Мордвінов, який відігравав значну роль у політиці при Олександрі I. Зусилля цих двох людей найбільше сприяли першому російському перекладу книги Адама Сміта. «Дослідження властивостей і причин багатства народів, твір Адама Сміта» вийшло у Петербурзі у 1802-1806 роках чотирма томами.

Успіх «Багатства народів» був неперевершеним для економічних творів. Як зазначав історик економічної думки Йозеф Шумпетер, ця книга була неперевершеною для наукових книг взагалі, за єдиним виключенням – «Походження видів» Дарвіна. Історія політичної економії до 20-х років XIX століття являє собою рідкісний випадок, коли ціла наука асоціюється з ім'ям однієї людини. Книги мають свою долю. Є книги, що випереджають свій час. Їх можуть зрозуміти і оцінити тільки в майбутньому. А є книги, які точно попадають в свою епоху і середовище. Людина кінця XVIII і першої половини XIX століття, читаючи «Багатство народів», знаходила в ньому саме те, про що сама думала і здогадувалася, що вважала бажаним і необхідним для блага суспільства. Універсальність «Багатства народів» сприяла його успіху. Це була книга не тільки для економістів, а для освічених людей взагалі. Головні ідеї Сміта були поглинені подальшим розвитком економічної науки, перейшли у підручники та хрестоматії, але його книга «An Inquiry into the Nature and Causes

of the Wealth of Nations» [7] залишилась знаменним пам'ятником людської культури, вершиною економічної думки XVIII століття.

Твір Сміта складається з п'яти книг. Основи його теоретичної системи, в якій завершено та узагальнено ідеї англійських та французьких економістів попереднього століття, викладено у двох перших книгах. У першій міститься, по суті, аналіз вартості і додаткової вартості, яку Сміт розглядає в конкретних формах прибутку та земельної ренти. Друга книга називається «Про природу капітала, його нагромадження та застосування». Інші три книги являють собою прикладне застосування теорії Сміта до історії та економічної політики. У третій книзі мова йдеться про розвиток економіки Європи в епоху феодалізму та становлення капіталізму. Четверта книга – історія та критика політичної економії, де вісім глав присвячено меркантилізму і одна – фізіократам. П'ята книга присвячена фінансам – витратам та доходам держави.

Сміт починає свою книгу з розділення праці, показуючи його як головний чинник зростання продуктивності суспільної праці. Дійсно, на мануфактурній стадії розвитку капіталізму, коли машини були рідкістю і переважала ручна праця, саме розділення праці було головним чинником її продуктивності. Сміт наводить свій знаменитий приклад з булавочною мануфактурою, де спеціалізація робочих і розділення операцій між ними дозволила в багато разів збільшити виробництво [2]. Розділення праці на протязі усієї книги є свого роду історичною призмою, через яку Сміт розглядає економічні процеси. З розділенням праці у Сміта пов'язано уявлення про «економічну людину» і мотиви господарської діяльності, трактування проблеми вартості, функцій грошей і т.ін. Відкинувши догму фізіократів і спираючись на своє учення про розділення праці, він визнав рівнозначність усіх видів продуктивної праці з точки зору створення вартості. Тим самим він поклав початок розумінню того, що в основі мінової вартості лежить субстанція вартості – праця як будь-яка виробнича діяльність людини.

На відміну від фізіократів, які розділяли суспільство на класи у залежності від галузей господарства, в яких зайняті відповідні люди, Сміт виділяв класи у залежності від відношення людей до засобів виробництва. У сучасному йому суспільстві він розрізняв класи найманих працівників, капіталістів і землевласників. У цьому контексті вартість виробленого товару розглядалась ним як сума доходів усіх трьох класів учасників виробництва, а саме: заробітної плати працівника, прибутку капіталіста та ренти землевласника. Сміт завершив виділення у політичній економії прибутку як особливої економічної категорії. Він категорично відкидав твердження, що прибуток – це тільки заробітна плата за особливий вид праці по «нагляду та управлінню». Він показував, що розмір прибутку визначається розміром

капіталу і не пов'язаний з величиною такої праці. Але разом з цим, виказував погляд на прибуток як на винагороду капіталіста за ризик.

Сміт вважав нагромадження капіталу вирішальним чинником економічного прогресу. Він доводив, що нагромадження – ключ до багатства нації. Сміт оцінював становище більш-менш благополучним, якщо норма нагромадження складала не менше 12-15%. В нагромадженні він вбачав місію капіталіста.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Адам Сміт близько підійшов до матеріалістичного розуміння історії, шукаючи причини найважливіших історичних подій у розвитку господарства. Але навіть ця широта здавалася йому недостатньою. Він мріяв створити глобальну, всезагальну теорію людини та суспільства. Його геніальна книга, завершуючи аналіз мануфактурного періоду розвитку капіталізму і висвітливши певні перспективи його машинного періоду, містить у собі прозріння щодо віддаленого майбутнього, в якому, за діалектикою, фундамент його системи – розділення праці – буде скасовано. Він пише: «З розвитком розділення праці заняття переважної більшості тих, хто живе своєю працею, тобто основної маси народу, зводиться до дуже невеликого числа простих операцій, частіше всього до однієї або двох... Його вправність і уміння в його спеціальній професії представляються, таким чином, придбаними за рахунок його розумових, соціальних та воєнних якостей. Але в будь-якому розвинутому цивілізованому суспільстві у такий саме стан мають впадати трудящі бідняки, тобто головна маса народу, якщо тільки уряд не прикладає зусиль для попередження цього» [6, с. 556-557]. Несподівана думка для прихильника *laissez faire*. «Природний хід речей» все ж таки має корегуватися державою для запобігання небезпечних наслідків розділення праці – таке попередження виказав Сміт на майбутнє.

«Природа та причини багатства народів» з часом не залишаються незмінними. Вичерпавши себе, розділення праці зійде з історичної арени, поступившись місцем переміні праці з відповідними соціально-економічними наслідками, що вимагатиме створення нової системи політичної економії з тією ж науковою чесністю та сміливістю, яку у свій час виявив Адам Сміт.

Список використаної літератури

1. Аникин А. В. Адам Смит / А. В. Аникин. – М.: Молодая гвардия, 1968. – 256 с.
2. Аникин А. В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / А. В. Аникин. – М.: Политиздат, 1975. – 384 с.
3. Begehot W. Historical Essays / W. Begehot. – N. Y., 1966.

4. Бланки Ж. А. Жизнь и труды Адама Смита / Ж. А. Бланки. – С.-Пб., 1866.
5. Gray A. Adam Smith / A. Gray. – L., 1948.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М., 1962.
7. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / A. Smith. – L., 1961.

References

1. Anikin, A. V. (1968), *Adam Smit* [Adam Smith], Molodaya gvardia, Moscow, Russia.
2. Anikin, A. V. (1975), *Junost nauki. Jizn i idei misliteley-ekonomistov do Marksa* [Jung of science. Life and ideas of economists before Marx], Politizdat, Moscow, Russia.
3. Begehot, W. (1966), *Historical Essays*, New York, USA.
4. Blanki, J. A. (1866), *Jizn i trydi Adama Smita* [The life and works of Adam Smith], Sankt-Petersburg, Russia.
5. Gray, A. (1948), *Adam Smith*, London, Great Britain.
6. Smit, A. (1962), *Issledovanie o prirode i prichinax bogatstva narodow* [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations], Moscow, Russia.
7. Smith, A. (1961), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London, Great Britain.

Лебедева В.К., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Адам Смит: наука и жизнь

В статье рассматриваются основные положения политической экономии Адама Смита в связи с основными вехами его жизни, что позволяет сложить объединенное представление о нем как об ученом и человеке. Характеризуется период его работы в Глазговском университете на должности заведующего кафедрой нравственной философии. Описывается период пребывания Смита во Франции и знакомство с физиократами. Подробно излагается о его работе над главной книгой – «Исследование о природе и причинах богатства народов». Определяются основные положения произведения относительно разделения труда, теории стоимости и капитала.

Ключевые слова: Адам Смит, «Исследование о природе и причинах богатства народов», физиократы, разделение труда, теория стоимости, капитал.

Lebedeva V., Ph.D., Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine Adam Smith: science and life

The article examines the main provisions of the political economy of Adam Smith in relation to the major milestones of his life that allows you to fold the joint representation of him as a scientist and person. Characterized the period of his work in Glasgowcan the University as head of

Проблеми економіки та політичної економії 2016, № 2

the Department of moral philosophy. Describes the period of Smith's stay in France and familiarity with physiocratie. Details about his work on the main book – «An inquiry into the nature and causes of the wealth of Nations». Define the basic provisions of the works on the division of labour, theory of value and capital.

Key words: Adam Smith, «An inquiry into the nature and causes of the wealth of Nations», physiocracy, division of labour, theory of value, capital.